

ПРАБЛЕМА ПЕРАКЛАДУ ЭПІГРАМ КАЛІМАХА НА БЕЛАРУСКУЮ МОВУ

П. В. Асюк

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, reidnex@gmail.com

У дакладзе разбіраюцца цяжкасці мастацкага перакладу вершаў Калімаха на беларускую мову, жанравыя і тэматычныя асаблівасці вершаў, іх месца ў творчасці самога аўтара і ў літаратуры ўвогуле, а таксама праводзіцца кампаратывісцкі аналіз з перакладамі на рускую мову.

Ключавыя словы: Калімах; Суда; эпіграма; элегічны дыстых; Александрыя.

Александрыйская паэзія малавядомая не толькі ў Беларусі, але і ва ўсім свеце. Нягледзячы на сапраўды вялізны ўплыў, які мелі творы александрыйскіх паэтаў на рымскую літаратуру, а праз яе на сусветную, гэтыя творы і іх аўтары заўсёды вывучаліся менш, чым літаратура класічнай эпохі. Таксама не прыходзіцца гаварыць і пра нейкі асаблівы ўплыў, акрамя зусім ускоснага (праз Авідыя і Гарацыя) на М. Багдановіча, александрыйскай паэзіі на беларускую.

Антычная паэзія ўвогуле мала перакладалася на беларускую мову, а эліністычная – не перакладалася зусім. Калімах, як самы яркі яе прадстаўнік, відаць, больш за астатніх заслугоўвае перакладу. Але перш чым звяртацца да творчасці, узгадаем біяграфію гэтага выбітнага чалавека.

1. Жыццё. Пра Калімаха мы ведаем даволі мала. Звестак пра яго жыццё ў антычных крыніцах не захавалася. Невядомыя яго дакладныя гады жыцця. Адзіная інфармацыя, якая дайшла да нас, – гэта артыкул пра Калімаха у візантыйскай энцыклапедыі «Суда» X ст.: *«Калімах, сын Бата і Месатмы, кірынэец, граматык, вучань Гермакрата Іаскага, граматыка. За жонку меў дачку Эўфрата Сіракузскага. Сястры яго сын быў малодшы Калімах, які пісаў пра вастравы ў эпічным стылі. Быў такі працавіты, што пісаў вершы ва ўсіх метрах, а таксама склаў многа прац прозай, ім было напісана каля 800 кніжак. Жыў ён у час Пталемея Філадэльфа. Перад тым, як сустрэў цара, вучыў граматыцы ў Элеўсіне, вёсцы каля Александрый. І пражыў ён да Пталемея, які называўся Эўэргетам; да сто дваццаць сёмай алімпіяды, у другі год якой Эўэргет Пталемей пачаў праўленне»*¹ [1].

¹ Усе пераклады, акрамя тых, дзе ўказваецца перакладчык, былі створаны аўтарам даклада.

Некаторыя звесткі можна знайсці і ў саміх вершах аўтара, як, напрыклад, у эпіграме, напісанай ад асобы бацькі Калімаха і перакладзенай Л. Блуменаў на рускую мову:

Кто бы ты ни был, прохожий, узнай: Каллимах из Кирены

Был мой родитель, и сын есть у меня Каллимах.

Знай и о них: мой отец был начальником нашего войска,

Сын же искусством певца зависть умел побеждать.

Не удивляйся, – кто был ещё мальчиком Музам приятен

Тот и седым стариком их сохраняет любовь [2, с. 137].

Такім чынам, мы ведаем, што нарадзіўся Калімах у першай палове III ст. да н. э. у Кірэне ў сям’і высокага статусу. Яго дзеда, які быў военачальнікам, звалі таксама Калімах, бацьку – Бат, а маці – Мегатыма (Суда дае няправільнае імя). Жыў, вучыўся і працаваў ён у Александрыі, дзе патрапіў пад апеку цара Егіпта Пталемея Філадэльфа. Дата яго смерці, якая даецца ў «Судзе», няправільная, таму што другі год сто дваццаць сёмай алімпіяды – гэта 271 г. да н. э., а Пталемей Эўэргет пачаў правіць у 246 г. да н. э. Лічыцца, што памёр Калімах каля 240 г. да н. э. [3, с. 1–3].

2. Творчасць. Калімах быў надзвычай пладавітым аўтарам. Згодна з «Судай» ім было напісана больш за 800 прац прозай і вершамі. Увогуле творчасць Калімаха можна падзяліць на дзве часткі – творчасць паэта і творчасць філолага. У якасці філолага ім былі напісаныя шматлікія працы, сярод якіх «Таблічкі» – першы поўны спіс кніг Александрыйскай бібліятэкі. На жаль, да нас не дайшло ні адно сачыненне, напісанае прозай.

З паэзіяй Калімаха сітуацыя значна лепшая: захавалася 64 эпіграмы, 13 ямбаў і 6 гімнаў, а таксама даволі вялікая колькасць фрагментаў з ягоных большых прац.

Асноўнай працай Калімаха была «Этыя», даслоўна – «Прычыны». Яна была згублена ў эпоху Сярэднявечча, але пазней былі знойдзены шматлікія фрагменты, з якіх атрымалася аднавіць прыкладны змест твора. Гэта быў зборнік невялікіх паэм, «эпіліяў» (ἐπιλλιον), у якіх апісваліся гісторыі паходжання многіх герояў і персанажаў грэчаскай міфалогіі. «Этыя» мела вялікі ўплыў на рымскіх паэтаў, Катул пераклаў з яе цэлы фрагмент, а Авідый ўзяў яе за структурную аснову сваіх «Фасцыяў».

Таксама Калімахам было напісана шэсць гімнаў: «Апалону», «Дэметры», «Афіне», «Зеўсу», «На востраў Дэлас», «На купанне Палады». Гэтыя гімны, хутчэй за ўсё, не мелі нейкай рэлігійнай накіраванасці, а былі створаны як паэтычныя творы.

Да нас дайшлі 64 эпіграмы Калімаха – кароткія, самастойныя вершы на розныя тэмы. У гэтых вершах паэт закранае шматлікія тэмы: ад кахання да літаратуры і філасофіі. Погляды Калімаха на літаратуру былі настолькі ўплывовыя, што на іх аснове сфарміравалася цэлая літаратурная плынь.

Калімах і яго паслядоўнікі адмаўлялі ўсталяваны літаратурны стандарт: кікличную паэму, напісаную гексаметрам у эпічным стылі, і пісалі кароткія вершы і паэмы на больш бытавыя, асабістыя тэмы.

3. Праблематыка перакладу. Праблемы з перакладам пачынаюцца адразу з імені паэта. У грэчаскай мове націск у назоўным склоне (Καλλίμαχος) падае на «ι», але ў форме роднага склона (Καλλιμάχου) перамяшчаецца на «α». У вінавальным склоне (Καλλιμάχον) націск вяртаецца на «ι». Мною было вырашана захоўваць націск на «ι».

Большасць твораў Калімаха напісаная на іанічным дыялекце старагрэчаскай мовы з элементамі дарычнага, звычайна, калі тэматыка верша звязана з рэгіёнамі грэчаскага свету, дзе размаўлялі на гэтым дыялекце. Адна эпіграма напісаная эпічным гамераўскім дыялектам. Можна сустрэць і некаторыя атыцызмы: напрыклад, «τὸνδρὸς» – красіс (скарачэнне) ад поўнай формы «τοῦ ἀνδρός» у 44 фрагменце, і новыя размоўныя формы (у 25 фрагменце замест класічнай формы «εἰπὼν» выкарыстоўваецца «εἶπας»).

Усе 64 эпіграмы напісаныя элегічным двувершам, чаргаваннем радкоў гексаметра і пентаметра. Гэты памер В. П. Рагойша ахарактарызаваў так: *«двухрадковая страфа антычнага верша, у якой першы радок гексаметр, а другі пентаметр. Звычайна кожная такая страфа выражала закончаную думку. Ужываўся Э. Д. у элегіях, эпіграмах, эпітафіях, розных афарыстычных выказваннях. Перайшоўшы ў еўрапейскую паэзію ў некалькі змененым выглядзе (згодна з законам і сілаба-тонікі на месцы ранейшых доўгіх складоў у гексаметры і пентаметры сталі націскныя, на месцы кароткіх – ненаціскныя), Э. Д. пашырыў свае жанравыя рамкі, страціў былую сэнсавую і страфічную замкнёнасць»* [4, с. 297].

Гексаметр складаецца з шасці дактыляў, апошні – каталектычны, двухскладовы. У старажытнагрэчаскай паэзіі дактыль мог замяняцца спандэем, двума доўгімі складамі замест аднаго доўгага і двух кароткіх. Пры перакладзе замену спандэя можна імітаваць харэем ці пакідаць паўсюль дактыль. У пентаметры дактыль таксама мог замяняцца спандэем, але радзей. Асаблівай рысай эпіграм Калімаха з’яўляецца тое, што на месцы другога дактыля пентаметра амаль заўсёды стаіць спандэй. Пры перакладзе я вырашыў не прытрымлівацца гэтага правіла і пакінуў звычайны радок пентаметра.

4. Фрагмент 8.

Мачахі слуп надмагільны вянкамі юнак упрыгожваў

Думаў: «Са зменай жыцця нораў змяніла яна».

Як нахіліўся к магіле ён, рухнуў слуп, хлопца забіўшы,

Пасынкі, нават магіл мачах цурайцеся вы! [3, с. 142].

У гэтым чатырохрадкоўі выражаецца даволі папулярны матыў эліністычнай паэзіі – злая мачаха, якая любым чынам спрабуе пашкодзіць

пасынку. У вершы Калімаха на няшчаснага пасынка падае надмагільны слуп мачахі, у якой такім чынам нават пасля смерці атрымоўваецца забіць прыёмнага сына.

Асноўнай праблемай пры перакладзе была вялікая колькасць дзе-епрыметнікаў, якія для беларускай мовы многа менш уласцівыя, чым для грэчаскай. Пры перакладзе іх большасць была перададзена асабовымі формамі.

5. Фрагмент 25.

*«Сонца, бывай», – Клеамброт Амбракіец сказаўшы, з высокай
скокнуў сцяны гарадской, проста ў Аід. Не спазнаў
смерці нічога дастойнага ён, прачытаў жа Платона
працу адну, усяго толькі адну – «Пра Душу» [3, с. 152–153].*

Гэта эпіграма была даволі вядомай у антычнасці, на яе спасылаўся Цыцэрон: *«У Каллімаха есть эпитаграмма на Клеомброта Амбракийского, который будто бы без всякой бедственной причины бросился в море со стены только оттого, что прочитал диалог Платона» [5, с. 235].*

Клеамброт Амбракіец, ці Клеамброт з Амбракіі – персанаж дыялога Платона «Файдон», дзе ён упамінаецца як адсутны пры смерці Сакрата. У Платона больш нідзе не сустракаецца, як і не надаецца яму прозвішча «Амбракіец». «Пра Душу» – гэта антычная назва дыялога Платона «Файдон», у якім вучань Сакрата Файдон расказвае пра апошні дзень жыцця свайго настаўніка. Сократ, а хутчэй Платон ад імя Сакрата, расказвае пра бессмяротнасць душы і недапушчальнасць самазабойства.

Пры гэтым кантэксце эпіграма можа інтэрпрэтавацца па-рознаму.

Першая інтэрпрэтацыя: Клеамброт прачытаў сачыненне Платона і скінуўся са сцяны ў надзеі на перараджэнне душы, не зразумеўшы пасыл Платона супраць самазабойства.

Другая інтэрпрэтацыя, антыплатонаўская: Клеамброт, прачытаўшы «Пра Душу», скінуўся, бо вырашыў, што калі душа вечная і перараджаецца, то якая розніца, калі памерці.

Пры перакладзе зноў сустрэлася праблема вялікай колькасці дзе-епрыметнікаў, з якіх быў захаваны толькі адзін.

На рускую мову гэта эпіграма была перакладзена Л. Блуменаў:

*Солнцу сказавши «прости», Клеомброт амбракиец внезапно
Кинулся вниз со стены прямо в Аид. Он не знал
Горя такого, что смерти желать бы его заставляло:
Только Платона прочёл он диалог о душе [6, с. 98].*

Не зразумелы мне пераклад грэчаскага дзеяслова «χαίρω» як «прости». «Χαίρω» мае значэнне прывітання і развітання адначасова, пры гэтым не мае значэння прабачэння. На маю думку «бывай» будзе больш правільным перакладам.

6. Фрагмент 30.

*Я ненавіджу паэму кіклічную, мне не вясёлы
шлях той, што носіць людзей мноства туды і сюды.
Я ненавіджу каханка бадзяжнага, і я з крыніцы
не п'ю ніколі: усё брыдка агульнае мне.*

«Вось жа прыгожы, прыгожы, Люсаній», – так перш чым ты скажаш,
Эха адкажа хутчэй: «Іншы ўжо любы яму» [3, с. 156].

У гэты верш Калімах уклаў свой літаратурны прынецп: «Я ненавіджу паэму кіклічную, мне не вясёлы шлях той, што носіць людзей мноства туды і сюды». Кіклічнай паэмай у эпоху элінізма называліся не толькі паэмы эпічнага кікла, але і любы твор, напісаны гексаметрам у эпічным стылі. Калімах адрывае літаратурны стандарт свайго часу, агульны, людны шлях яму брыдкі, ён шукае асобную, невядомую сцяжынку.

Пры перакладзе ўзнікла праблема з сінонімамі дзеяслова «ненавідзець». Калімах выкарыстоўвае дзеясловы «ἐχθαίρω», «μισῶ» і «σικχαίνω». Усе яны перакладаюцца як «ненавіджу». Складанасці ўзніклі і з перакладам імені багіні Эха. Па-грэчаску «Эха» – гэта і багіня, і сінонім беларускаму «рэха». Я вырашыў пакінуць Эха, каб паказаць адзінасць багіні і з'явы.

На рускую мову гэты верш пераклала М. Грабар-Пассэк:

*Кикликов стих ненавижу; дорогой идти проторённой,
Где то туда, то сюда толпы бредут, не хочу.
То, что нравится многим, не мило мне; мутную воду
Пить не хочу из ручья, где её черпают все.*

«Ах, как Лисаний красив, ах, дружок!» – не успеешь промолвить,
Ахнет и Эхо: «Ах, друг! Это другой уж сказал!» [2, с. 139].

Не згодны я з перакладам «τό ποίημα τὸ κικλικόν» як «кикликов стих». «Стих» можа значыць не толькі саму паэму, але і яе форму. У Калімаха не было прычыны ненавідзець дактылічны гексаметр, ён сам ім пісаў.

7. Фрагмент 44.

*З ранай сядзеў непрыметна зусім незнаёмец. Які ўжо
подых гаротны спазнаў ты ў грудзях? Уздыхнуў,
трэці як кубак дапіў. А з вянка адзінокага мужа
падалі й падалі зноў ружаў пялёсткі на дол.*

*Нечым магутным абпалены ён быў. Багамі не ў меру
думаю. Злодзей сляды злодзеля хутка пазнаў!* [3, с. 166].

У гэтым вершы Калімах звяртаецца да кахання. Малюецца яркая карціна мужчыны, які сумуе праз няшчаснае каханне і п'е, пасля чаго паэт раптам мяняе перспектыву на сваю.

Гэтая эпіграма – цікавы прыклад змяшэння дыялектаў, якім час ад часу карыстаецца Калімах. У першым радку сустракаецца цалкам іанічная форма «ξείνος», замест больш звычайнага «ξένος», а ў чацвёртым – ужо цалкам атычная форма «τῶνδρὸς».

Высновы. Паэзія Калімаха – адзін з найлепшых прыкладаў старагрэчаскай эпіграмы. Гэтыя вершы напісаныя трапна, прыгожа і на тэмы, якія можна назваць «вечнымі». Такія матывы будуць настолькі ж блізкімі беларускаму чытачу, як яны былі старажэтнагрэчаскаму. Можа, эпіграмы малавядомага александрыйскага паэта III ст. да н. э. якраз тое, чаго не хапае беларускай літаратуры.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Suda On Line : Byzantine Lexicography [Electronic resource]. URL: <http://www.cs.uky.edu/~raphael/sol/sol-entries/kappa/227> (дата звароту: 28.02.2023).
2. Александрийская поэзия. М. : Художественная литература, 1972.
3. Callimachus : Hymns and Epigrams, Lycophron and Aratus. LCL.London : William Heinemann, 1921.
4. Рагойша В. П. Паэтычны слоўнік. Мінск : Вышэйшая школа, 1987.
5. Марк Тулий Цицерон. Избранные сочинения. М. : Художественная литература, 1975.
6. Греческая эпиграмма. М. : Гослитиздат, 1960.